

ԼԵԶՈՒԱԲԱՆԱԿԱՆ

ՀԱՅՈՒԱԿԱՆ ՄԱՄԿԱԾՈՍՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

«Ազգագրական հանդէս»ի վերջին գրքին մէջ (Դ • Գիրք , 1898 էջ 159 , ցանկին մէջ նշանակուած 175) Պր • Երուանդ Լալայեան յիշած էր Զաւախքի, Ախալցխայի եւ Ալեքսանդրապոլի մէջ գործածական չորս ձեւ ծածկախօսութիւններ :

Կազմած ըլլալով այլեւայլ տեղի Հայոց մէջ սովորական այսպիսի ծածկախօսութիւններու փոքրիկ հաւաքածոյ մը , պատշաճ կը համարեմ ծանօթացնել հոս Բանասէրի ընթերցողներուն , մի քանի բացատրութիւններով հանդերձ :

Բոլոր այս ծածկախօսութիւնները՝ զորս քիչ յետոյ պիտի մէջ բերենք , կը կազմուին մէկ կամ առ առաւելն երկու բաղաձայններու յաւելումով բառին բոլոր (գրուած թէ չգրուած) ձայնաւորներուն վրայ • Բայց այս յաւելումը երկու եղանակ ունի , զորս դիւրութեան համար կը նշանակենք ՝ եւ — նշաններով եւ ըստ այսմ ալ կը կոչենք առաւելական եւ նուազական եղանակներ :

Ծածկախօսութեան առաւելական եղանակին մէջ ծածկախօսութեան յատուկ կազմիչ բաղաձայնը կը գրուի բառին իւրաքանչիւր վանկի ձայնաւորէն ետք , որմէ յետոյ նաեւ նոյն ձայնաւորը կը կրկնուի • այսպէս ՝ վ կուտայ՝ ցօրեն=ցօլորեփեն , բերան=բեփերափան , քրքրել=քըվըր-քըվըրեւել :

Նուազական եղանակը ասկէ աւելի պարզ է • կազմիչ բաղաձայնը կը գրուի բառին իւրաքանչիւր վանկի ձայնաւորէն առաջ՝ առանց ուրիշ

որ եւ է փոփոխութեան , այսպէս՝ ցորեն—ցովորովեն • քրքրել—քվրքվ-
վրովել : Բայց որովհետեւ երկու բաղաձայն ճով ճովի գտնուած ժամա-
նակ՝ մեր արտասանութեան տկարութիւնը ը կը պահանջէ հնչման դի-
րութեան համար , ըստ այսմ ալ նուազական դրութեան մէջ նոյն բաղա-
ձայնները համարուած են ըվ եւն (ը-ով) • ուստի գրելի է՝ ցովորովեն ,
բրվբրովան , քրվրքրվրվրովել : Ձայնաւորով սկսող բառերն ալ հետեւեալ
ձեւով • աղվէս (աղուէս)—ըվաղվրվէս • ուրախ—ըվուրըվախ • մինչդեռ
նոյն բառերը առաւելական եղանակով կ'ըլլան՝ ալաղվէվէս, ուվուրաւախ :

Երկու ձեւերուն մէջ հնագոյնն ու սկզբնականը նուազակ նն է •
իսկ առաւելականը յառաջ եկած է այն ժամանակ, երբ Հայերը տաճկական
լեզուին չփմամբ եւ ազդեցութեամբ ընդունեցին ձայնաւորներու ներ-
դաշնակութեան օրէնքը՝ որ յատուկ է Թաթարական եւ ուզբօֆինական
(մաճառերէն , ֆիններէն , լաթներէն եւն) լեզուներուն , իսկ մեզ իսպառ
անծանօթ : Այս օրէնքը ի մէջ այլոց կը պահանջէ որ եթէ բառի մը
մէջ ու , իւ , հօ , օ ձայնաւորները կան , նոյն բառին մէջ գտնուած ի եւ ը
գրերը նմանապէս այս ձայնաւորներուն վերածուին . ըստ այսմ Թուր-
քերէն ֆօւլթաթի բառը կ'արտասանուի ֆօւլթաթիւ . չափոյլոֆ կը դառնայ
չափոյլոֆ եւն : Հայերէն եւս կ'ըսուի՝ հիւսիւս—փիս • հիւսիս • պուտուղ
—փիս . պրտուղ • Թուրչո'ւնու—փիս • Թըւչո'ւնը . տո'ւնու—փիս • տունը •
ձիւնիւ—փիս • ձիւնի եւն :

Բայց այս օրէնքը միեւնոյն չափով եւ միեւնոյն ազդեցութեամբ
ազդած չէ Հայոց վրայ • այլ Տաճկաց ազդեցութեան քանակին համեմատ
կը տարբերի • օրինակ՝ Բալուցի Հայերը բոլորովին զուրկ են եկամուտ
այս ներդաշնակութենէն • ընդհակառակը տաճկախօս տեղերու Հայերը
(Կեսարիա , Եօզղատ , Էնկիւրիւ , Աք-հիսար , Քէօթահիա եւն) նոյն օրէնքը
չափազանցութեան հասցուցած են . ասոնցմէ շատ վար չենք մնար նաեւ
մենք Պօլսեցի Հայերս :

Ներդաշնակութեան այս օրէնքին պատճառ է նաեւ որ նուազական
եղանակին ը ձայները հետեւելով յաջորդ՝ այսինքն նոյն վանկին ընական
ձայնաւորին , վերածուած են անոր . որով եւ նուազականը դարձած է ա-
ռաւելականի , Օր • ցրվորովեն—ցովորովեն :

Մեր այս ըսածին ապացոյց է այն կէտը՝ որ նուազական եղանակով
ծածկախօսութիւնները յատուկ են բուն Հայաստանի սահմաններու ,
իսկ առաւելականը մեծ մասամբ Հայաստանէ դուրս գտնուող Հայոց կը
պատկանի : Պօլսեցիք նուազական ծածկախօսութիւն չեն ճանչնար :

Մածկախօսութեան եղանակներու քննութենէն վերջ , անցնինք
ասոնց անուան եւ ծագման քննութեան :

Մածկախօսութեան քննութիւնները տեղին համեմատ կը տարբերին •
կան տեղեր ուր թէեւ զանազան ձեւով ծածկախօսութիւններ կան , բայց
բոլորն ալ միեւնոյն անունը կը կրեն . այսպէս է Պօլիս , Բաբերդ •

ուրիշ տեղ իւրաքանչիւր ձեւը առանձին անուանուին, որ սովորաբար թռչնոց անուանէն է ։ Վանեցիք ունին ճնճղկերէն (ճնճղուկի լեզու) , կըռկերէն (կոիկ=ազոաւ , կոկերէն=ազոաւի լեզու) եւ պլպուլի լեզու ։ Պօլսեցիք իրենց ծածկախօսութիւնները կը կոչեն «խուշի լեզու» (թռչնոյ լեզու) ։ այսպէս նաեւ ուրիշ տեղեր ։ Բայց կան տեղեր ալ ուր ասոնք կազմիչ ։ աղածային անունով կը կոչուին ։ այսպէս ըստ Պր. Ե. Լալանանցի (անդ) Զաւախքի, Ախալցխայի, եւ Ալեքսանդրապոլի հայերը ասոնց ըծեկար, ըվեկար, ըրքեկար, ըխիկեկար անունները կոչուան, այսինքն ըծ, ըվ, ըրք, ըխկ ձայներու լեզու ։

Այս անունները կը ցուցնեն որ ծածկախօսութիւններն ի սկզբան կազմուած են թռչուններու լեզուին նմանողութեամբ ։ Վանեցոց կոկերէնը կը կազմուի -րք ձայնով՝ որ իրօք ալ համաձայն է ազոաւի ձայնին ։ հմտ ։ հայերէն կրած=ազոաւի ձայն, պլպուլի լեզուն կը չինուի -լպ ձայնով ։ ցորեն=ցըլպորլըպեն, եւ այս ալ նմանութիւն մը ունի սոխակի ձայնին, թէեւ ասոր գեղգեղանքը բազմաթիւ եւ բազմազան ձայներէ բաղկացած ըլլայ ։ Սոխակին երգը ըստ Գերմանացի Պէխթէյնի գրութեան հրատարակած է «Կայծոռիկ» Պօլսոյ «Բիւրակն» թերթին մէջ, 1899, էջ 204, թիւ 13 ։ Այս երգին մէջ չ ձայնը 34 անգամ կուգայ, ուր տող 18 կ'երգուի՝

լու լու լու, լի լի լի, լը լը լը ։

նոյնպէս տող 31՝

լըբու, լիլէ, լօլօ տիտի եօ կուա ։

Պօլսեցոց եւ ուրիշ տեղերու վ-ն կրնայ առնուած ըլլալ աղանիթի ձայնէն, որ հայերէն ալ կը կոչուի վո՛ւ վո՛ւ ։ նմանապէս Պօլսոյ եւ Ակնայ մէջ գործածուած ճ-ն ճնճղուկի լեզուէն ըլլալու է, թէեւ ասոնց անունները պահուած չեն կամ գոնէ այս անունով չեն կոչուիր ։ Նոյնը իմացիր նաեւ մեւս ձեւերուն համար ։

Յ ու ջ ա կ ծ ա ծ կ ա խ օ ս ու թ ե ա ն ջ

(Քովը նշանակուած է նաեւ գործածութեան տեղը, եղանակը եւ անունը ։ Բոլորին օրինակ տրուած է «Աղուէսը հաւը տարաւ» խօսքը ։)

†ք (b) Թաւրէժ (Պարսկաստան) ։ արաղվէքէսըբը հաբաւըբը տաբարաբաւ ։
—գ (z) Հին Նախիջևան, Երեւան, Էջմիածին, Վան, վերջնիս մէջ կը կոչուի ճնճղկերէն ։ Ղարաբաղ՝ գալգա դի՛ լի (թրք. քալկա տիլի՝ ազոաւի լեզու) ։ Ըզաղվըզէսըզը հըզաւըզը տըզարըզաւ ։

†զ (q) Թաւրէժ (Պարսկաստան) ։ Բաբերդ՝ տըգերէն, ազաղվէզէսըզը հաւաւըզը տազարազաւ ։

- յպ (1b)* վան՝ պլպուլի լեզու. Զաւախք, Ախալցխա, Ալէքսանդրապոլ՝
ըլբեվար • ըլպաղվըլպէսըլպը հըլպաւըլպը տըլպարըլպաւ :
- խ Ղարաբաղ՝ զարկաղի՛ լի • ըխաղվըլխէսըլխը հըլխաւըլխը տըլխաւըլխաւ :
- իսկ Զաւախք, Ախալցխա, Ալէքսանդրապոլ՝ ըխկեվար • ըխկաղվըլխկէսըլխկը հըլխաւըլխկը տըլխարըլխկաւ :
- + իսկ (xg) Ասլանբէգ. ախկաղվէլկէսըլկը հախկաւըլխկը տախկարախկաւ :
- ծ Զաւախք, Ախալցխա, Ալէքսանդրապոլ՝ ըծեվար • Ղարաբաղ՝ զարգաղի՛ լի • ըծաղվըծէսըծը հըծաւըլը տծարըծաւ :
- + ծ Բաբերդ՝ տղերէն • Կարին՝ ածերէն. (այծի լեզու) • ածաղվէծէսըծը հածաւըծը տածարածաւ :
- + կն (gʻ) Ասլանբէգ. ալկնաղվէկէսըլկը հալկաւըլկը աալկնարալկաւ :
- + ճ (j)** Ակն՝ մնճերէն, Պօլխ՝ խուչի լեզու, Բաբերդ՝ տղերէն. աճաղվէճէսըճը հաճաւըճը տաճարաճաւ :
- + պն (hʻ)*** Ասլանբէգ. ապնաղվէպնէսըպնը հապնաւըպնը տապնարապնաւ :
- վ Կարին. իսկ Զաւախք, Ախալցխա, Ալէքսանդրապոլ՝ ըվեվար • ըվաղվըվէսըվը հըվաւըվը տըվարըվաւ :
- + վ Պօլխ՝ խուչի լեզու • ավաղվէվէսըվը հավաւըվը տավարավաւ :
- րֆ վան՝ կոկերէն • ըրքաղվըրքէսըրքը հըրքաւըրքը տըրքարըրքաւ :
- + ֆֆ Ակն՝ մնճերէն, Բաբերդ՝ տղերէն • աքքաղվէքքէսըքքը հաքքաւըքքը տաքքարաքքաւ :
- + փ Ակն՝ մնճերէն (քիչ գործածուած) • ափաղվէֆէսըֆը հաֆաւըֆը տաֆարաֆաւ :

(*) Զաւախքի, Ախալցխայի եւ Ալէքսանդրապոլի ձեւերը «Աղզագրական հանդէս»-ի վերոյիշեալ գրքէն են :

(**) Ակնեցնոց ձեւերը առնուած են Յ. Կ. Ճանիկեանի «Հնու թիւնք Ակնայ» անուն աշխատութենէն • Թիֆլիս 1895, էջ 287 :

(***) Ասլանբէգի ձեւերը յիշած է նաեւ Հ. Յ. Աճառեան, «Քննութիւն Ասլանբէգի բարբառին», Վենետիկ, 1898, էջ 45 : Ասլանբէգոց յատուկ է նաեւ ծածկախօսութեան ուրիշ եղանակ մը, որ կը կազմուի իւրաքանչիւր բառի ծայրը աւելցնելով ի՛ւր մասնիկը, Օր. ծօի՛ լը Մանիւկի՛ լը ախպա՛ւրիլը ա՛տի՛ լը Վարդի՛ լը մաղի՛ լը ծակի՛ լը էի՛ լը, խօսքի՛ լը փօխի՛րի՛ լը • ալսինքն՝ ծօ Մանիւկ ախպար, աղ մարդ(ուհ) մաղ(ը) ծակ է (հայերէն գիտէ • տաճիկ Մուսթաֆա աղային համար կ'ըսէ), խօսք(ը) փօխի՛ր • Նոյն՝ էջ 39 :

Էջմիածին,
99 Յունիս 1.

ՀՐԱԶԵԱՅ Յ. ԱՃԱՌԵԱՆ